

גיאוגרפיה צבאית

ס"ל יהושע לוינסון

במאות ה-18 וה-19, ובמיוחד במאה ה-20, חלה התפתחות נרחבת במדע הגיאוגרפיה. כיום נמנית הגיאוגרפיה עם המדע-עיים המורכבים (Composite Sciences). התפתחות זו גרמה לניתוקם של מספר ענפי-משנה ממדע הגיאוגרפיה ולהפיכתם למדעים נפרדים; כך, למשל, תורת האקלים, גיאומורפולוגיה, גיאוגרפיה כללית, גיאוגרפיה עירונית וגיאוגרפיה מדינית. אחד התחומים החדשים אשר התפצלו ממדע הגיאוגרפיה הוא הגיאוגרפיה הצבאית.

גיאוגרפיה צבאית מהי ?

בשנת 1903 הוגדרה הגיאוגרפיה הצבאית על-ידי הבריטי, הקולונל מאי: „מטרתה של הגיאוגרפיה הצבאית להצביע על הקשר בין הגיאוגרפיה לפעולות אסטרטגיות וטקטיות. הגיאוגרפיה הצבאית עוסקת בקווי-האופי הגיאוגרפיים של האדמה מנקודת הראות של הפעילות הצבאית...”

לעומת הגדרתו של הקולונל מאי, המושפעת מעובדת היותה של בריטניה אימפריה ומעצמה ימית באותה עת, מגדיר הפרופסור יגאל ידין את הגיאוגרפיה הצבאית בצורה שונה: „הגיאוגרפיה במובן המצומצם היא מדע-שטח. במובנה הרחב יותר, המודרני, היא מדע השטח והמתרחש על השטח, המושפע מתכונות השטח; כך עדים אנו להתפצלויות-משנה של מדע הגיאוגרפיה: גיאוגרפיה-פוליטית, גיאוגרפיה-היסטורית, גיאוגרפיה-כלכלית, מדינית, פיסית וכיוצא באלה. הגיאוגרפיה הצבאית היא ענף אומנות-האסטרטגיה מזה, ומדע-הגיאוגרפיה מזה. ענף זה חוקר את השטח באשר להשפעתו על תהליכי המלחמה ותוצאותיה וכן את השפעת הגומלין של המלחמה על הנעשה בשטח.”

משתי ההגדרות דלעיל נובע כי הגיאוגרפיה הצבאית, מבחינת דרכי החשיבה ושיטות המחקר, ניתנת לטיפול בשני מישורים עיקריים:

- א. הצטמצמות בנושאים טכניים של השפעות צבאיות, כגורסת קולונל מאי.
 - ב. ראייה נרחבת של מושג הגיאוגרפיה הצבאית, כגורסתו של יגאל ידין; דהיינו חקר ההיבטים הבטחוניים של הגיאוגרפיה המדינית.
- אנו נעסוק בעיקר במישור השני.

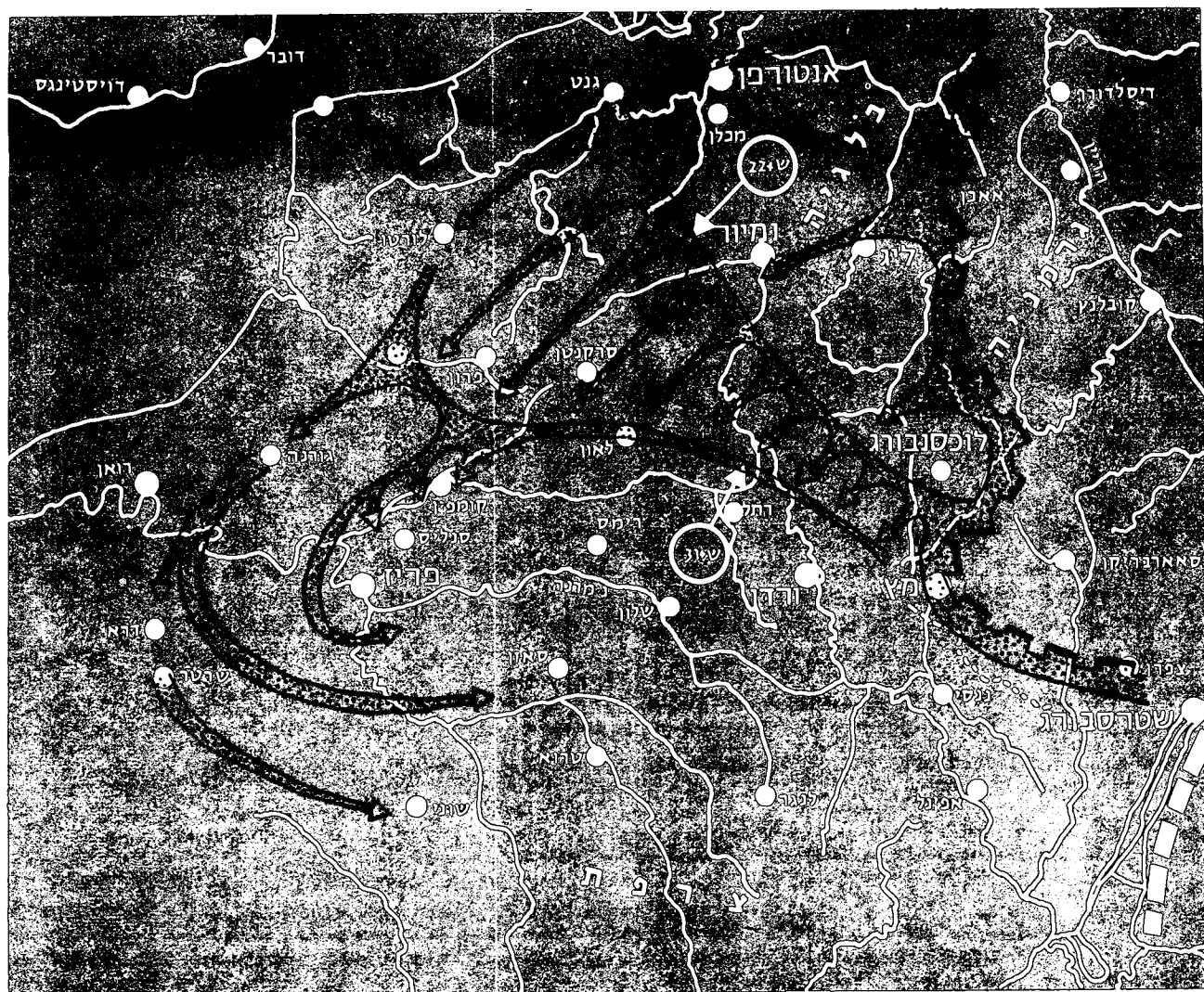
ההבדל בין השפעת הטופוגרפיה

ובין השפעת הגיאוגרפיה

בטרם נעסוק במושג גיאוגרפיה צבאית, במובנו הרחב, נבהיר תחילה את ההבדל בין השפעות הטופוגרפיה לבין השפעות הגיאוגרפיה. הטופוגרפיה משפיעה על פעולות צבאיות מוגבלות בהיקפן, באיזור התרחשותן ובכוחות המשתתפים בהן. הטופוגרפיה משפיעה, איפוא, על פעולות ברמה הטקטית. הגיאוגרפיה, לעומת זאת, משפיעה על פעולות ברמות האופרטיבית והאסטרטגית; היא משפיעה על פעולות צבאיות רחבות היקף, שמשתתפים בהן כוחות גדולים הפועלים על-פני שטחים נרחבים.

• May R. S. "Geography in Relation to War", P. 10.

•• „מערכות” ס"א, עמ' 14-23.

התנאים הפיסיוגרפיים והשפעתם על הפעילות הצבאית

הגיאוגרפיה-הצבאית ימיה כימות עולם. מאז ומתמיד מציגים התנאים הפיסיוגרפיים בפני האדם אפשרויות רבות, שניצולן מותנה בכשרונו וביכולתו. ההיסטוריה הצבאית עשירה באירועים צבאיים, בהם השפיעו — בין במקרה ובין במכוון — פני השטח והתכסית הטבעית והמלאכותית על הפעילות הצבאית.

אולם אם נבחון את הקרבות בימי קדם נמצא, שהבחנה בין הרמה הטקטית לבין הרמה האופרטיבית-אסטרטגית קשה; זאת משתי סיבות עיקריות:

א. בימי קדם התרכזו לעתים קרובות כל הצבא בשדה-קרב מוגדר אחד.

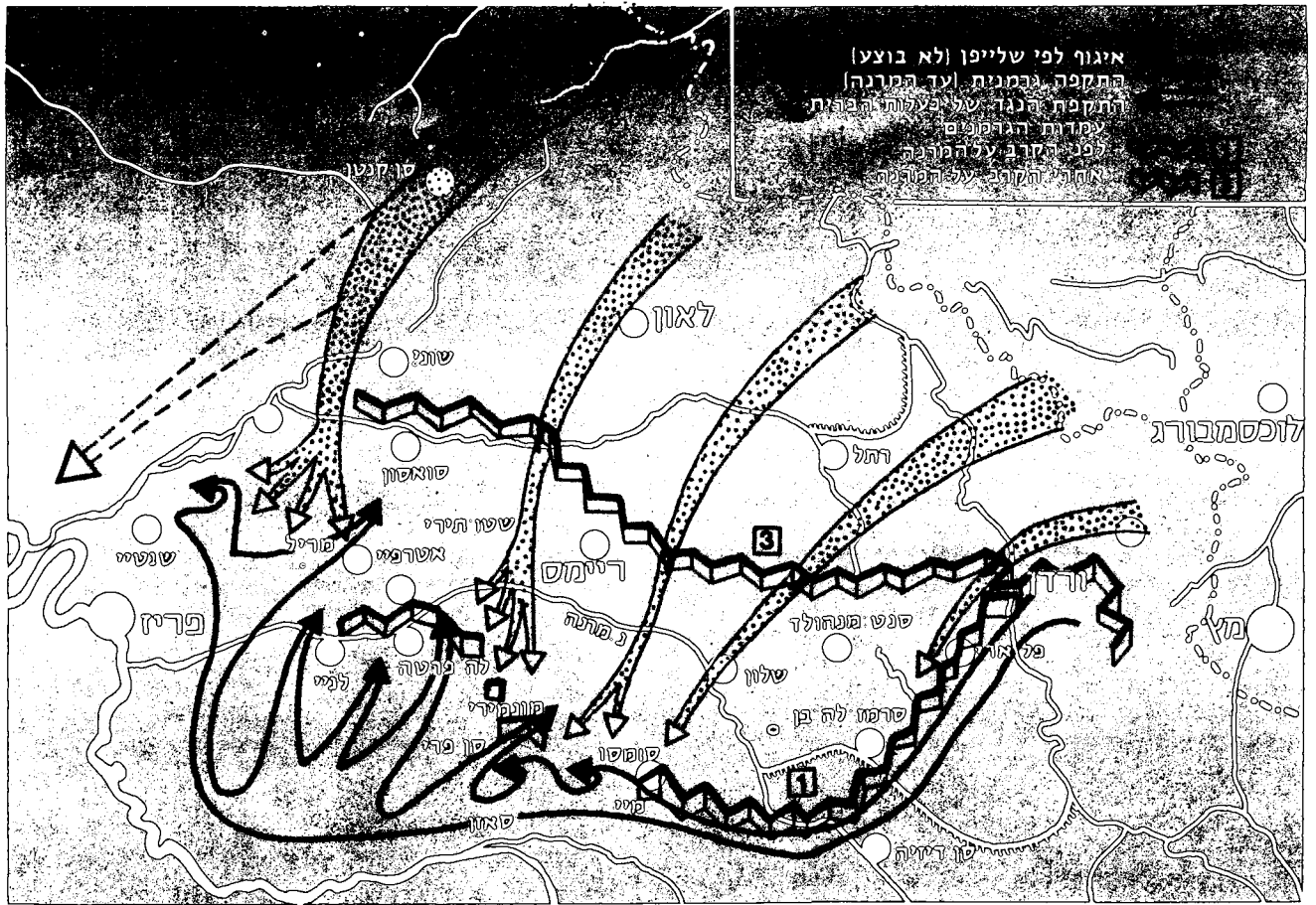
ב. משהוכרע הקרב היה הצבא המנצח משתלט על שטחים נרחבים או על הממלכה כולה.

מבחינה מעשית נשאו, אפוא, מרבית הקרבות אופי טופוגרפי

טקטי, ואילו לתוצאותיהם היתה משמעות גיאוגרפית רחבה — אסטרטגית מדינית. דוגמה היסטורית בולטת היא הקרב בשרוחן. (המזוהה כיום כתל אל-פרעה, שעל גדות נחל הבשור) במקום זה ניטש קרב בין החקסוס למצרים במחצית המאה ה־12 לפנה"ס. לאחר מצור שנמשך שלוש שנים נכבשה שרוחן על-ידי המצרים. קרב שרוחן היה קרב טופוגרפי-טקטי, אולם לתוצאותיו היו משמעויות גיאוגרפיות מדיניות נרחבות. מפלת החקסוס הביאה בעקבותיה לכיבושה המיידית של כל ארץ כנען על-ידי פרעוני הממלכה החדשה.

ניצולה של הגיאוגרפיה למטרות צבאיות

רבים הם הקרבות ההיסטוריים בהם היו לתנאים הפיסיוגרפיים השפעות מכריעות על המערכה: טול, למשל, את תבוסתו של צבא סיסרא, כתוצאה משקיעת רכב הברזל באדמה הכבדה, שהפכה מחמת הגשמים וגיאיות נחל הקישון לפיצה, כדברי הכתוב: „נחל קישון גרפם” (שופטים, ה', 21). דוגמה אחרת

(1871–1906) הגה תכנית, שהיתה מבוססת על ההנחה כי כתוצאה ממצבה הגיאופוליטי תיאלץ גרמניה להילחם בכמה חזיתות בעת ובעונה אחת. התכנית הוכנה בהנחה של מלחמה כוללת, ובולטת בה השפעתם של הגורמים הגיאוגרפיים והטר-פוגרפיה המלאכותית (ראה מפה), היינו מערכי-הביצורים שהקימו המדינות הגובלות עם גרמניה בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20:

- א. בצפון-מערב — משולש המבצרים הבלגי אנטוארפן-ליאון-נאמיור.
- ב. במערב — חגורת המבצרים מהרי הארדנים שבגבול בלגיה ועד הרי האלפים שבפאתי שוויצריה.
- ג. בדרום-מערב — ניצלה איטליה את האיזור ההררי והקימה מערכת-ביצורים חזקה לאורך גבולה עם אוסטריה.
- ד. במזרח — מערכת המבצרים שבמזרחה של פולין, אשר נשענה על נהרות ושטחי ביצות. כדי להיחלץ מ„עניבת חנק” זו, ראתה גרמניה להכרחי להנחית

היא המלחמה בין המלך דוד וצבא המורדים של אבשלום; המערכה ניטשה ביער אפרים בעבר הירדן ובה נהרג אבשלום. היער, כגורם גיאוגרפי משפיע, מצא את ביטויו המלא בדברי הכתוב: „ותהי שם המלחמה נפוצה על פני כל הארץ וירב היער לאכול בעם מאשר אכלה החרב” (שמואל ב', יח', 8). ויש דוגמות למכביר מהתקופה המודרנית; כך, למשל, ניצולם של התנאים הגיאוגרפיים בדרום-מזרח חצי האי סיני על-ידי חטיבה 9 במבצע קדש, כדי לכבוש את שארם א-שיח או כיבוש השטח החיוני בתחומי תל-אל-פול על-ידי חטיבה 10, במלחמת ששת-הימים, וההשפעה שנודעה לכיבוש האיזור הזה על כלל המערכה בהרי יהודה וירושלים ובהר שומרון.

למרות שפעת הדוגמות המוכיחות את השפעתם של התנאים הפיסיוגרפיים על פעולות צבאיות לא פותח עד לעת החדשה מדע שיטתי שיחקור תחום חשוב זה. אחד הראשונים אשר השכילו לנצל את הגיאוגרפיה למטרות צבאיות היה האסטרטג הגרמני, פון שליפן. בהיותו רמטכ”ל

הגיאוגרפיה הצבאית מטפלת כיום בזירת-המלחמה במובנה הכללי; כלומר, לא רק במרחבים היבשתיים והימיים שבתחומי הזירה, אלא גם בתנאים הזירתיים המאפשרים פעילות אזורית בזירה ובאזורים מסוימים — גם בתנאים התתי-ימיים שבה.

העוצמה הלאומית והגורמים הגיאוגרפיים המשפיעים על מדיניות הביטחון הלאומי

בניגוד לגיאוגרפיה הכללית, אשר ביקשה לחלק את העולם לגופים גיאוגרפיים מיסודם, נאלצת הגיאוגרפיה הצבאית לקבל את הגוף המדיני כיחידה אורגנית — על המשמעויות הגיאוגרפיות, האנושית והפוליטית המשתמעות ממרחב טריטוריאלי זה. הטריטוריה שבתחומי הגוף המדיני מהווה מבחינה פיסיו-גרפית את היסוד לפיתוח הפוטנציאל — הכלכלי והאנושי. כדי לעמוד על ייחודה הגיאוגרפי-צבאי של מדינה יש להציג, זה בצד זה, את גורמי העוצמה הלאומית ואת הגורמים הגיאוגרפיים, המשפיעים על הביטחון הלאומי.

גורמי העוצמה הלאומית: אחת ממטרותיה של מדיניות ביטחון לאומי היא לכוון ולתאם את כל גורמי העוצמה הלאומית ומשאביה הפיסיים והאנושיים לקראת השגת המטרה המדינית של המלחמה. משאבי האומה זהים עם העוצמה הלאומית ומשמשים את היסוד למדיניותה הכלכלית והבטחונית של המדינה. לעוצמה הלאומית הגדרות שונות. אחת מהן (זו שנוסחה על-ידי הפרופסור מורגנטאו) קובעת שמונה גורמי-יסוד, שבהם ניתן להבחין בבירור בין היסודות הגיאוגרפיים לבין הגורם האנושי:

הגורם האנושי	יסודות גיאוגרפיים
5. האוכלוסייה	1. הגיאוגרפיה הפיסית
6. האופי הלאומי	2. אוצרות הטבע
7. הרוח, או המוראל הלאומי	3. הכושר התעשייתי
8. איכות המדיניות	4. הכוונות הצבאית

הגורמים הגיאוגרפיים המשפיעים על הביטחון הלאומי: ניתן לחלק את מכלול הגורמים הגיאוגרפיים לעשר קבוצות (אשר חלקן חופף, אמנם, את גורמי העוצמה הלאומית):

6. אקלים וצמחיה	1. המיקום
7. דרכים	2. גבולות — חופים
8. אוצרות-הטבע	3. הצורה
9. מקורות הכוח והאנרגיה	4. השטח
10. אוכלוסייה	5. התבליט (גיאוגרפיה פיסית)

כיום אין מטילים עוד ספק בקיומו של קשר הדוק בין הגורמים הגיאוגרפיים והעוצמה הלאומית, וממילא גם העוצמה הצבאית. לכן מן הראוי לפתח מדע שיטתי, שיבחון את מהות הקשרים בין הגיאוגרפיה למבצעים הצבאיים — החל ברמה הטקטית וכלה ברמה האסטרטגית. לימודו של תחום חשוב זה יסייע רבות בתכנון מושכל של כל מבצע צבאי.

תחילה מהלומה קטלנית ומוחצת על אחת המדינות השכנות, ורק אחר-כך להילחם בחזיתות האחרות; הגורמים הפיסיו-גרפיים היו הגורמים אשר קבעו באיזה כיוון תונחת המהלומה הראשונה והקשה ביותר בפתחת המלחמה.

במזרח אירופה מאפשרים המרחבים הגדולים והפתוחים לכו-חות המותקפים לסגת בלי שיהיו מנוצחים; לכן החליט שליפן לתקוף בראשונה לכיוון מערב. גם כאן היה צורך להתגבר על שני מכשולים גיאוגרפיים ומלאכותיים:

א. שויצריה, שהיא ארץ הררית קשה למעבר וקלה להגנה.
ב. מערך-הביצורים הצרפתי, שניצב כמכשול לתנועה מהירה לעבר צרפת.

בהכנת תכניתו לא ראה פון-שליפן חובה לעצמו להתחשב בגורמים המדיניים. משום כך לא ראה כל קושי לנצל את התנאים הגיאוגרפיים והטופוגרפיים הנוחים, שבתחומי בלגיה, להצלחת תכניתו (ראה מפות). אמנם מאז הוכנה התכנית ועד להוצאתה לפועל (ולמעשה גם תוך כדי המלחמה) הוכנסו בה שינויים, שנטלו ממנה את מלוא עוצמתה וממילא גם את היכולת להשיג את מטרותיה.

אין ספק כי לתכונות הקרקע ולניצולן הנכון, בהתאם למקום ולזמן, נודעה השפעה מכרעת כמעט על כל פעולה צבאית. יגאל ידן מציין * כי עקרונות-המלחמה החשובים: ההפתעה, ריכוז הכוחות והניידות — שהם אבן היסוד בכל תכנית מלחמה, בין במתקפה ובין במגנה — מושפעים מגורם הקרקע וכמעט מושתתים עליו.

הסתמכות קיצונית על גורם השטח קיימת באסטרטגיה של הגישה „העקיפה“; אסטרטגיה זו מיועדת לגרום לכך שהמל-חמה תוכרע בשלב האסטרטגי, כך שהקרב, גורלו ייחרץ מראש או אף ייעשה מיותר כליל. אסטרטגיה זו מרחיקה לכת בקבעה, שהמהלכים האסטרטגיים הראשוניים נועדו לנתק את דרכי התחבורה של האויב ולחסום את דרכי הנסיגה שלו. היא עושה, על-כן, את גורם השטח לראשון במעלה בכל מלחמה.

תחומי פעולתה של הגיאוגרפיה הצבאית

הגיאוגרפיה הצבאית נועדה לחקור את השפעתם של הגורמים הגיאוגרפיים השונים (הפיסיים, הכלכליים, התעבורתיים, האקלימיים, האנושיים וכיוצא באלה) על הביטחון הלאומי של המדינה, בשלוש רמות:

1. ברמה הלאומית — השפעתה של הגיאוגרפיה על עיצוב דמותו של הצבא, על השקפת הלחימה שלו ועל רוח הלוחמים.
 2. ברמה האסטרטגית — השפעתה של הגיאוגרפיה על מאמץ-המלחמה הכולל של המדינה.
 3. ברמה המערכתית — השפעתה של הגיאוגרפיה על אופיים, תכנונם וניהולם של מבצעים צבאיים (בעיקר על אפשרות הפעולה בשטח והפעלתם של כוחות מזוינים, לסוגיהם השונים).
- לימוד וניתוח אלה אינם תכליתיים אלא-אם-כן הם מיושמים לגבי זירות-מלחמה אפשריות.

* „מערכות“ ס"א.